

СТРАТЕГІАЛЬНО-ЦІННІСНА ОРГАНІЗАЦІЯ СВІДОМОСТІ ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Обґрунтовується положення про стратегіально-ціннісну детермінацію процесу становлення творчо обдарованої особистості.

Включення обдарованої особистості в творчу діяльність позначається на характері її відносин як суб'єкта соціальних стосунків. У цьому контексті технічна творчість виступає як спосіб існування людини в системі життєвих відносин. У процесі творчості людина реалізує домагання визнання, здобуваючи повагу інших людей, формує власну самоповагу, посідає певний соціальний статус. Отже, із технічною творчістю пов'язане вирішення життєвих проблем людини, задоволення її найважливіших потреб. Технічна творчість є засобом адаптації людини у світі, тому процеси, які її складають, не можуть не переводитися у план свідомої регуляції.

Усвідомлені способи вирішення технічних проблем виступають для людини як цінності. До цінностей можна віднести і стратегії технічної творчості, які "складають... основу творчої обдарованості, оскільки конденсують у собі структури, відповідальні за аналіз ситуацій, оцінку нової інформації, вибір об'єкта дослідження, вибір орієнтирів, планування творчої поведінки, прогнозування розвитку гіпотез і задумів вирішення задач, можливості гнучкої переорієнтації в умовах діяльності, що змінюється; саме тому стратегії, як можна припустити, багато в чому спрямовують і насичують конкретним змістом свідомість..." [1 : 87-88].

Суб'єктно-ціннісний аналіз становлення творчо обдарованої особистості полягає у вивченні внутрішніх детермінант її активності, що зосереджені в ціннісній свідомості. Одиницями такого аналізу є особливі структурні компоненти індивідуальної свідомості – суб'єктні цінності – найбільш значимі словесні утворення, які відображають не лише історію розвитку людини, але й тенденції та напрямки цього розвитку [2].

Включеність людини як суб'єкта діяльності в складну систему соціальних стосунків є підставою для введення інтегруючих ці процеси понять - стратегії життєдіяльності, стратегії життя [3 - 5] та ін. "Стратегія – індивідуалізована система способів оперування інформацією і формування відповідної поведінки, спрямована на вирішення конкретної задачі і задання магістрального напрямку пошуку рішення" [6 : 66]. Стратегію визначають не лише чинники, що задаються умовою, а й чинники, які визначаються особистісними якостями суб'єкта (В.О. Моляко).

У технічній творчості виділяється п'ять стратегій: комбінування, аналогії, реконструювання, випадкових підстановок та універсальна стратегія [7]. Очевидно, говорити про те, що та чи інша стратегія існує у людини в чистому вигляді, не можна. Одна може домінувати при вирішенні найбільш значимих задач, а при вирішенні менш важливих - інша, а найчастіше - їх поєднання, тобто універсальна стратегія.

Як уже зазначалося вище, стратегії, що усвідомлюються людиною, виступають для неї як цінності. У свідомості вони мають бути представлені у вигляді певної ціннісної структури, компонентами якої виступають чотири основні стратегії. Кожна творчо обдарована людина має індивідуально-своєрідне поєднання цих компонентів, які складають стратегіально-ціннісну структуру її свідомості.

Безперечно, стратегії технічної творчості посідають чільне місце в ціннісній свідомості творчо обдарованої людини, що виступає як суб'єкт творчої діяльності. Але, водночас, людина також є суб'єктом соціальних відносин. Власне, йдеться лише про абстрактний поділ людини на суб'єкта діяльності та суб'єкта соціальних стосунків. Суб'єкт - це цілісність. Оскільки творча діяльність для обдарованої людини невідривно пов'язана із соціальними відносинами, то має бути зв'язок між цінностями, що регулюють ці процеси. Звичайно, змістовні характеристики цих цінностей можуть і повинні відрізнятися, як відрізняються процеси, що мають місце у житті, та ті, що мають місце в технічних пристроях. Але, на наш погляд, при сприйманні, аналізі цих процесів і, особливо, при прийнятті рішень людина може застосовувати одні й ті ж мислительні механізми, які визначаються особливостями структури її стратегіально-ціннісної свідомості.

Для виділення найбільш значимих подій у житті творчо обдарованих людей було застосовано методику каузометрії [8]. Отримано для аналізу 180 життєвих подій. Обробка даних показала, що близько третини з них, а саме 68, - це події, які мають високий ступінь включеності в міжподієву сітку ($w > 50\%$). Це означає, що дані події суб'єктивно розглядаються досліджуваним як найбільш значимі на життєвому шляху. Отже, цінності, якими керувалася людина при прийнятті рішень у тій чи іншій значимій життєвій події, теж мають бути найбільш значимими в структурі ціннісної свідомості.

Аналіз виділених подій показує, що найвищий коефіцієнт включеності мають ті з них, що поєднують у собі моменти, пов'язані з технічною творчістю та певним соціальним фоном, на якому ця творчість розгорталася. Практично всі досліджувані серед таких виділили події, що стосуються навчання, здобуття технічної освіти. Більшість назвали події, пов'язані з першими успіхами в технічній творчості (саме в творчості, а не просто в технічній діяльності). Хронологічно ці дві групи подій припадають на підлітковий та юнацький вік.

До загальних закономірностей можна віднести те, що в групу із високим ступенем включеності в міжподієву сітку досліджувані включають події, пов'язані з останніми творчими досягненнями. Їх виняткову значимість для обдарованої людини засвідчує те, що вони мають, як правило, найвищий коефіцієнт включеності, тобто зв'язку з усіма іншими подіями, які, як бачимо, лише умовно можна розділити на творчі та соціальні. Всі попередні події життя людини ніби готують наступні, є їх причинами. Остання творча подія виступає як наслідок

усього попереднього життя. Значимі життєві події, які хронологічно відносяться до середини життєвого шляху людини, пов'язані, як правило, із змінами в професійній кар'єрі.

Ми виходили із припущення, що не лише процеси технічної творчості, але й життєві процеси мають стратегіальну регуляцію. Творчо обдарована людина завдяки усвідомленню стратегій технічної творчості як ефективних способів мислительної діяльності, застосовує їх і для вирішення життєвих проблем. Якщо це так, то структура стратегіальної регуляції творчої діяльності людини має відповідати структурі стратегіальної регуляції її поведінки в життєвих ситуаціях. Для перевірки цієї гіпотези була застосована спеціально розроблена методика. Її мета полягала у виявленні структури стратегіально-ціннісної сфери свідомості, якою регулюються творчі процеси, з одного боку, та життєві процеси, з іншого, і встановленні характеру зв'язку між цими структурами. У кожен із двох опитувальників було включено одні й ті ж, найбільш значимі для досліджуваного життєві події, отримані методом каузометрії. У першому опитувальнику робився акцент на моменти, пов'язані з творчою стороною події; у другому увага досліджуваного акцентувалася на соціальних аспектах цих же подій, на відносинах з іншими людьми. Результати цього дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Взаємозв'язок застосування стратегій у творчій діяльності та життєвих ситуаціях

Досліджувані		СТРАТЕГІЇ							
		Комбінування		Аналогії		Реконструювання		Випадкових підстановок	
№	Код	Т	Ж	Т	Ж	Т	Ж	Т	Ж
1.	А.	4.93	5.27	4.07	5.00	6.33	6.13	7.20	1.47
2.	Б.	5.00	5.13	4.40	5.07	5.53	5.47	2.40	1.47
3.	В.	6.20	6.13	4.67	4.80	5.13	4.87	3.87	2.00
4.	Г.	3.80	5.20	3.07	4.93	4.07	4.20	4.87	3.87
5.	З.	5.33	4.80	4.93	4.60	4.80	4.73	4.27	2.00
6.	К.	4.60	4.67	3.07	4.33	5.73	4.93	1.00	2.73
7.	Л.	6.20	6.13	6.67	5.53	6.13	5.67	1.93	1.67
8.	М.	6.07	6.20	5.87	5.87	6.00	6.13	1.27	1.93
9.	П.	6.20	6.00	4.67	4.60	4.60	4.87	3.80	2.53
10.	Р.	6.00	5.60	5.80	5.47	6.60	6.67	3.67	1.40
11.	Т.	2.47	5.20	2.60	4.00	5.27	5.00	2.20	2.40
12.	Ш.	4.80	4.67	3.93	4.40	6.20	4.80	2.40	2.93
$\bar{x}$		5.13	5.42	4.48	4.88	5.53	5.29	2.66	2.20
P		0.77		0.74		0.75		0.22	

Через близькість в оцінках не можна виділити одну із стратегій як домінуючу в технічно обдарованих людей. Із впевненістю можна лише констатувати, що найменшою мірою застосовується ними стратегія випадкових підстановок, причому, і це, мабуть, не випадково, в житті ($\bar{x} = 2,2$) ще менше, як у творчості ($\bar{x} = 2,66$). Стратегія випадкових підстановок у найменшій мірі поєднується із творчими процесами обдарованої людини. Вона застосовується лише в крайніх випадках, коли настає криза в творчому пошуку і застосування інших стратегій не дає позитивних результатів.

Співвідношення стратегій комбінування, пошуку аналогів, реконструювання, представлене в усередненому для всієї вибірки вигляді, показує певні тенденції, які характерні для стратегіальної свідомості творчо обдарованої людини. Показовим є найвища середня оцінка ($\bar{x} = 5,53$) стратегії реконструювання в творчій діяльності, оскільки саме ця стратегія вважається найбільш "творчою". Водночас відзначається, що стратегія реконструювання найрідше зустрічається [7]. Очевидно це справедливо, коли йдеться про генеральну сукупність людей, що займаються технічною творчістю. Тенденція до домінування цієї стратегії в обдарованих людей, на наш погляд, є однією із сутнісних ознак творчої обдарованості взагалі. Звичайно, домінування стратегії реконструювання ще не є підставою вважати людину творчо обдарованою; для цього потрібні й інші, не менш важливі ознаки. Але обдарована людина не може не застосовувати в своїй діяльності одну із найбільш "творчих" стратегій. На другому місці - стратегія комбінування, на третьому - пошуку аналогів. Таким чином, можна підсумувати, що обдаровані люди переважно застосовують стратегії, які мають більше значення саме для творчих процесів, а ті, що менше зв'язані із творчістю, залишаються на другому плані.

Аналіз структури застосування стратегій щодо життєвих процесів також показує деякі загальні закономірності в організації стратегіальної регуляції поведінки творчо обдарованих людей. Стратегія реконструювання теж має досить високу оцінку ($\bar{x} = 5,23$), однак поступається стратегії комбінування ($\bar{x} = 5,42$), яка є домінуючою при вирішенні життєвих проблем. Середня оцінка третьої за значимістю стратегії - пошуку аналогів - не набагато відрізняється від перших двох ($\bar{x} = 4,88$). Очевидно, що процеси, пов'язані із включенням людини у соціальні стосунки в більшій мірі орієнтовані на загальноприйняті норми і правила, ніж процеси, пов'язані з творчістю. Справді, якщо для характеристики останніх такі епітети, як оригінальність, принципова новизна, неповторність тощо, позначають вищі рівні творчості, то застосування їх щодо життєвих подій, пов'язаних із відносинами з іншими людьми, обмежене. Але, попри це, стратегія аналогії знаходиться лише на третьому місці. Обдаро-

вана людина прагне до творчості не лише в технічній діяльності, але й при вирішенні інших життєвих проблем. Її здатність до рефлексії вимагає застосування певного інструментарію, яким у даному випадку є стратегії.

Найменше для прийняття рішень при вирішенні життєвих проблем застосовується стратегія випадкових підстановок ($\bar{x} = 2,2$). Творчо обдарована особистість у більшій мірі, ніж інші люди, є суб'єктом власного життя.

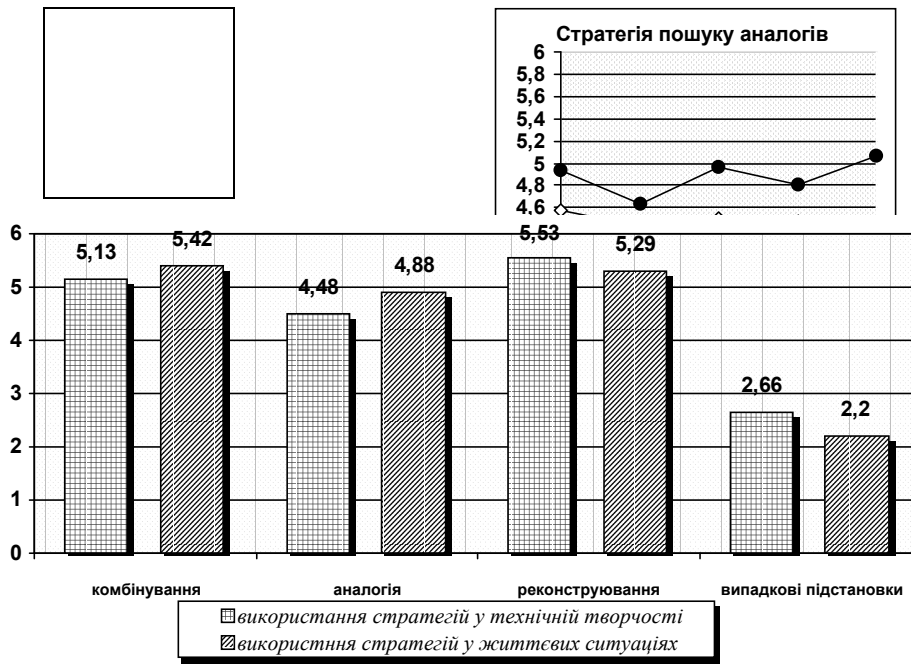

Рис. 1. Використання стратегій у технічній творчості та життєвих ситуаціях

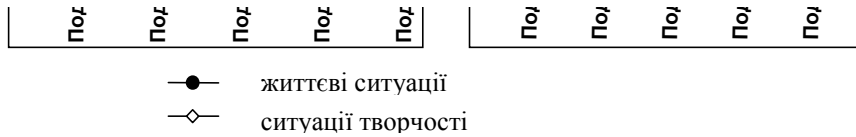

Рис. 2. Вікова динаміка використання стратегій у творчій діяльності та життєвих ситуаціях

Вищий рівень суб'єктності забезпечується у цьому випадку наявністю такого ефективного механізму адаптації в соціокультурному середовищі, яким є творчість. Творча людина завжди має більше незалежності, свободи дій. У будь-якій життєвій події вона не йде за ситуацією, а до деякої міри сама її творить, є одним із значимих чинників, які спрямовують розвиток ситуації.

Аналіз отриманих даних показує, що для всіх досліджуваних характерна універсальна стратегія як при вирішенні творчих, так і при вирішенні життєвих задач. В узагальненому вигляді це показано на діаграмі (рис. 1.), де представлені усереднені дані по кожній із стратегій.

Числові значення, представлені на діаграмі, є середніми арифметичними, отриманими з оцінок досліджуваних кожної із стратегій за 7-бальною шкалою. Оскільки для виявлення стратегій були відібрані найбільш значимі життєві події, то, на нашу думку, отримані дані відбивають саме структуру стратегіальної організації свідомості, яка є сплавом життєвого досвіду та індивідуальних особливостей суб'єкта і має транситуативне значення.

Кореляційний аналіз показує, що існує тісний зв'язок між стратегіями, які використовуються в технічній творчості, і стратегіями вирішення життєвих проблем. Так, для стратегії комбінування коефіцієнт кореляції Спірмена дорівнює 0,77, а для стратегій пошуку аналогів і реконструювання відповідно $\rho = 0,74$ та $\rho = 0,75$ при ($p < 0,01$). Виявлено слабкий зв'язок $-\rho = 0,22$ - для стратегії випадкових підстановок. Нагадаємо, що ця стратегія має найменшу питому вагу і її застосування носить епізодичний характер.

При визначенні стратегіальної організації свідомості було використано реальні життєві події досліджуваних. Узяті в хронологічному порядку, вони дають змогу прослідкувати тенденції розвитку стратегій протягом життєвого шляху. Для більшої наочності вікову динаміку розвитку стратегій, що застосовуються творчо обдарованими людьми в технічній творчості і в соціальних стосунках, представлено у вигляді двох графіків, поміщених в одну систему координат (рис. 2). На осі x розміщені життєві події в хронологічному порядку. На осі y - показники застосування стратегій, оцінені за 7-бальною шкалою.

Із графіків видно, що при вирішенні технічних творчих задач досліджувані віддають перевагу стратегії реконструювання. При вирішенні проблем, пов'язаних із соціальними відносинами, переважають стратегії комбінування та пошуку аналогів. Цікаво, що в ході життя зростає значимість стратегії комбінування. Таким чином, припущення про стратегіально-ціннісну організацію свідомості творчо обдарованої людини можна вважати підтвердженим. Стратегії, що виробляються в технічній творчості, усвідомлюючись, стають цінностями, які

переносяться і на регуляцію діяльності людини, що виступає як суб'єкт суспільних відносин. Очевидно, що в становленні стратегіально-ціннісної організації свідомості має місце і зворотний процес: досвід, накопичений у сфері стосунків у системі "людина-людина", поширюється і на технічну творчість. Взаємне збагачення цих двох основних сфер життєдіяльності, закріплене у життєвому досвіді, формує такий індивідуально-своєрідний сплав цінностей, який забезпечує цілісність творчо обдарованої особистості, що виступає як суб'єкт життєдіяльності. Її розвиток йде по шляху переорієнтації із цінностей соціального оточення на власні, суб'єктні цінності.

*****

1. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности //Вопр.психол. -1994. - N5. - С.86-95.
2. Музика О.Л. Ціннісна свідомість обдарованої особистості на тлі ціннісної кризи суспільства //Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Мат. метод. семінару АПН України. - К.: Гнозис, 1998. - С.397-401.
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М.: Мысль, 1991. - 299 с.
4. Анцыферова Л.И. Психология повседневности: жизненный мир личности и "техники" её бытия //Психол.журн. -1993. - N2. - С.3-16.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
6. Стил ь человека: психологический анализ /Под ред.А.В.Либи на. – М.: Смысл, 1998. – 310 с.
7. Моляко В.А. Психология конструкторской деятельности. - М.: Машиностроение, 1983. - 134 с.
8. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. - К.: Наукова думка, 1984. - 207 с.

Музика Олександр Леонідович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка .

Наукові інтереси:

- проблема обдарованості, ціннісні аспекти становлення особистості, психосемантика.